

Tóth I. János

Fenntarthatóság és népesedés: globalizmus vagy lokalizmus

1. A fenntartható fejlődés

Korunk egyik kulcsszava a fenntartható fejlődés, mely a nyolcvanas évek végén jelent meg a közbeszédben. A klasszikus meghatározás a norvég miniszterelnöknőtől, Gro Harlem Brundtlandtól (1987) származik: a harmonikus vagy fenntartható fejlődés „a fejlődés olyan formája, amely a jelen igényeinek a kielégítése mellett nem fosztja meg a jövő generációit a saját szükségleteinek a lehetőségeitől”.¹ A brundtlandi meghatározás nagy előnye, hogy összekapcsolja a jelent a távoli jövővel, ami a fenntarthatóság lényege. Fontos hozadéka, hogy a növekedés helyett a fejlődést, az életszínvonal helyett az életminőséget, a nagy (*big*) helyett a nagyszerűt (*great*) hangsúlyozza. Ez a felfogás elvi szinten feloldja a véges Föld és a végtelen növekedés igényéből származó ellentmondást – eszerint a növekedésnek nem a fizikai térben és az extenzív paraméterekben, hanem a bölcsesség belső tereiben és az intenzív paraméterekben (pl. hatékonyságban) kell bekövetkeznie.

Egy amerikai közgazdász, Herman Daly (1991) a következő definíciót adta: „a fenntartható fejlődés a folytonos szociális jólét elérése anélkül, hogy az ökológiai eltartó-képességet meghaladó módon növekednénk”.² Az eltartóképesség az ökológia tudományából származó fogalom, mely megmutatja, hogy egy adott ökoszisztéma a környezet károsodása nélkül egy adott időszakra, általában egy évre vonatkoztatva maximálisan hány egyedet képes eltartani egy adott fajból. Ahogyan a legtöbb ökológiai fogalom, ez is a lokális populációkra vonatkozik. A kategória kiterjesztése mind a faj (pl. *Homo sapiens*), mind az egyed (pl. az egyes ember) vonatkozásában számos problémát felvet, és figyelembe kell venni az átlagszámítás torzító hatását is, amely elmosza az egyedi különbségeket, ahogyan arra Beck is felhívta a figyelmet. „Aki az átlagra kérdez, már ezzel is kizárja társadalmilag egyenlőtlen veszélyeztető helyzetek létezését. Nem léteznek-e csoportok és életfeltételek, amelyek számára az »átlagban nem aggasztó« ólom- stb. tartalom éppenséggel életveszélyes?”³ A Föld eltartóképességének átlagos túlterheltsége nem sokat mond az egyes régiók túlterheltségéről.

Wackernagel és Rees az eltartóképesség helyett az ökológiai lábnyom fogalmát javasolta. „Az ökológiai lábnyom (ÖL) egy olyan számítási eszköz, mely lehetővé teszi, hogy felbecsüljük egy meghatározott népesség vagy gazdaság erőforrás-fogyasztási és hulladékfeldolgozási

Tóth I. János (1957) – filozófus, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Szeged, jtoth@philo.u-szeged.hu

¹ *Közös Jövőnk. A környezet és fejlesztés világbizottság jelentése.* Szerk. Persányi Miklós. Bp. 1987.

² Herman E. Daly: *Elements of Environmental Macroeconomics.* = *Ecological Economics: The Science and Management of Sustainability.* Ed. Robert Costanza. New York, 1991. 32–46.

³ Ulrich Beck: *A kockázat-társadalom.* Út egy másik modernitásba. Bp. 2003. 35.

szükségeit termékeny földterületben (globális hektár – gha) mérve.⁴ Ez arra a földterületre utal, amely károsodás nélkül meg tudja termelni az aktuális életvitelünkhöz szükséges javakat. A termékeny földterület fogalmát az eltérő természeti potenciállal rendelkező földterületek átlagából képezték, tehát itt is felmerül az egyes és az átlagos különbsége, ugyanakkor az ökológiai lábnyom fogalma már nemcsak a helyi közösségek, hanem az egyes emberek, illetve az egész emberiség fenntarthatóságáról is képes adni valamilyen, bár nyilvánvalóan pontatlan, számszerű adatot.

Közismert, hogy a fenntarthatóságnak nemcsak környezeti, hanem gazdasági és társadalmi vonatkozásai is vannak, a társadalmi fenntarthatóságon belül pedig önálló témakört jelent a népesedés. Fenntarthatósági szempontból a népesedés sokáig túlnépesedési válságként jelentkezett, ahogyan arra Malthus és Ehrlich felhívta a figyelmet. Az utóbbi időben merült csak fel a népességsökkenés, mint a demográfiai válságnak egy új formája. A Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégia a magyar demográfiai helyzetet szintén fenntarthatósági problémának tekinti. „Magyarország népessége veszélyes ütemben fogy.”⁵

2. Az ökológiai hiány megoszlása

Az emberiség környezeti hatása az 1980-as évek közepén érte el a Föld biokapacitását, azóta az *ökológiai hiány* folyamatosan nő. 2010-ben az emberiség ökológiai lábnyoma 50%-kal haladta meg a Föld biokapacitását.⁶ A becslések szerint a 200%-os túllövést (*overshoot*) 2030-ra érzük el. Fontos hangsúlyozni, hogy nemcsak az ökológiai lábnyomunk folyamatos növekedésével, hanem a túllövés miatt a biokapacitás folyamatos csökkenésével is szembe kell néznünk. A Föld biokapacitása jelenleg az 1970-es értéknek csak a 80%-a⁷ – 2013-ban az egy főre eső ökológiai lábnyom 2,8 globális hektár, miközben minden emberre átlagosan 1,5 hektár jut. Ez a deficit is mutatja, hogy több erőforrást használunk és több hulladékot termelünk, mint amennyit a Föld biokapacitása hosszútávon el tud viselni.⁸

Magyarországon (illetve Romániában) az egy lakosra eső ökológiai lábnyom 2,92 (2,71) globális hektár, az ország a rendelkezésére álló biokapacitást személyenként –0,75 (–0,39) globális hektárral használja túl; az emberi fejlettségi index (HDI) értéke pedig 0,843 (0,802), amellyel a 43. (50.) helyen állt 2016-ban.⁹ A legmagasabb ökológiai lábnyomú országok csökkenő sorrendben a következők: Luxemburg –15,82 globális hektár/fő (–14,14 hektár/fő deficit); USA –8,22 (deficit: –4,46); Kuvait –8,13 (–7,58) globális hektárral. Ezzel szemben a világ legkisebb ökológiai lábnyomú országai: Afganisztán –0,79 (deficit –0,3); Banglades

⁴ Mathis Wackernagel–William E. Rees: *Ökológiai lábnyomunk*. Bp. 2001. 21–22

⁵ Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács: *Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégia*. Bp. 2013.

⁶ Lásd BBC News: *How many Earths do we need?* BBC News <https://www.bbc.com/news/magazine-33133712> (Megtekintve: 2018.06.12)

⁷ Lásd *Living Planet Report*, 2014. WWF. <https://www.worldwildlife.org/pages/living-planet-report-2014> (Megtekintve: 2018.06.12)

⁸ Lásd *Global Footprint Network*, 2018. <http://data.footprintnetwork.org/#/> (Megtekintve: 2018.06.12)

⁹ Lásd Wikipedia contributors. *List of countries by Human Development Index*, https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=List_of_countries_by_Human_DevelopmentIndex&oldid=840059401 (Megtekintve: 2018.06.12).

-0,72 (-0,32) és Eritrea -0,49 (ökológiai többlet: +0,88). Az országok többsége ökológiai deficitben van, azaz fenntarthatatlan életformát követ. Ez azt mutatja, hogy nemcsak a gazdag, nagy fogyasztású országok, hanem a szegény országok is lehetnek fenntarthatatlan pályán. A szegény és kis ökológiai lábnyomú országok egyrészt demográfiai okok (népességgrobbanás, magas népsűrűség), másrészt a szegénységből következő környezetpusztító életforma (pl. erdőirtás, túllegetetés, túlhalászás) miatt vannak ökológiai deficitben. Általában elmondható, hogy a magas ökológiai lábnyomú országokban magas a HDI értéke (pl. USA -0,92), míg az alacsony ökológiai lábnyomú országokban (pl. Eritrea 0,42) alacsony a HDI értéke. Egy fontos kivételt jelent Kuba, ahol az alacsony ökológiai lábnyomhoz (1,95 gha/fő), meglepően magas, 0,8-as HDI érték tartozik.

Ökológiai többlettel általában a ritkán lakott, nagy biokapacitású országok rendelkeznek, úgymint Kongó 1,96 (többlet: +9,63 globális hektár/fő); Brazília 3,71 (+5,97), Ausztrália 9,31 (+7,26) globális hektár/fő. Ezek az országok nem belső és immanens, hanem a fentebb említett külső és esetleges okok miatt fenntarthatóak. Vannak azonban olyan országok, amelyek kimondottan törekszenek arra, hogy fenntartható életformát folytassanak, pl. Costa Rica, ahol az ökológiai lábnyom 2,84 gha/fő, bár az ország még mindig ökológiai deficitben, -1,31 gha/fő értékkel.¹⁰

A fenti adatok is jól mutatják, hogy félrevezető, ha csak a világlátagra koncentrálunk. Nyilvánvalóan helytelen azt mondani, hogy mivel a statisztikai értelemben vett „átlagember” ökológiai lábnyoma túl nagy, ezért minden ember, így az Afrikai emberek is csökkentse az ökológiai lábnyomukat. Ez egy jó példa arra, hogy esetenként a globális és a lokális perspektíva más és más eredményre vezet. A környezeti terhelés és az ökológiai hiány szempontjából az emberiség nagyon különböző helyzetű közösségek összességéből áll, és ezt nem hagyhatjuk figyelmen kívül.

3. Globalizmus vagy lokalizmus

A fenntartható fejlődés uralkodó értelmezése jelenleg a politikai globalizmusra épül. Ennek célja, hogy az emberiség egésze legyen fenntartható egy egységes gyakorlat alapján. Ebből a nézetből az következik, hogy minden egyes embernek erkölcsi kötelessége a viselkedését a globális fenntarthatóság homogén és univerzális modelljéhez igazítani. Véleményem szerint ez hibás álláspont, ezért megfontolásra javaslom a fenntarthatóság lokalista értelmezését.

(1) Globalizáció alatt általában az emberiség szintjén bekövetkező egységesedési, homogenizálódási és univerzalizálódási folyamatot értjük. A baloldali kritikusok (Korten, Stiglitz, Chomsky) különbséget tesznek az általában vett globalizáció és a globalizáció jelenlegi formája között. Az előbbit üdvözlik, míg az utóbbit – amit a neoliberalizmus elvei és a nagytőke érdekei határoznak meg – elutasítják.

A neoliberais alapokon álló globalizálódási folyamatban meghatározó szerepet játszanak a szabadkereskedelmi egyezmények, a választott bíróságok és a multinacionális vállalatok érdekei. A világ vagyonának meghatározó részével rendelkező nagytőkék kis csoportja rendkívüli befolyással bír, és arra törekszik, hogy megszabaduljon az utolsó korláttól, a demokratikus

¹⁰ Lásd Wikipedia contributors. *List of countries by Ecological Footprint*. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_ecological_footprint (Megtekintve: 2018.06.12).

(nemzet)államtól. A többség (99,9%) és így a munkavállalók érdekeit képviselő demokratikus berendezkedés és a nagytőkés elit (0,1%) érdekei között nyilvánvalóan éles ellentét van, amely már régóta nemcsak a munkabér értékéről szól. Természetesen a nagytőke a közbeszédben nem a speciális érdekeit – a tőke szabadsága, az olcsó munkaerő bevándorlása – hangsúlyozza, hanem olyan univerzálisnak feltüntetett értékeket népszerűsít, mint a nyílt társadalom vagy az átjárható határok. Az osztályharc kimenetele szempontjából fontos kérdés, hogy a média és a politikai elit a nép vagy a nagytőke oldalára áll. A környezetvédők a neoliberais globalizációt ellenzik, bár a többségük az államok szuverenitására épülő rendszert is elutasítja.¹¹

Véleményem szerint a globalizáció minden formája ellentétes a fenntartható fejlődéssel, hiszen a globalizáció az emberiség homogenizálódását, s azon belül a nyelvek, kultúrák és életformák eltűnését eredményezi. Ökológiai szempontból az élet – fajok és populációk – sokszínűsége jó, míg azok egyformasága rossz állapotot jelent. Tehát a globalizáció humánökológiai szempontból egy degenerálódási folyamat, mert szükségképpen csökkenti az emberiség sokszínűségét. Sajnos a globalizációnak vannak elkerülhetetlen – technikai, kommunikációs és nyelvi – vonatkozásai, amelyek szinte természeti szükségszerűséggel következnek be, éppen ezért szükséges, hogy az erkölcs, a kultúra és a politika mindent megtegyen az emberiség sokszínűségének a fennmaradásért.

Érdekes, hogy a globalisták egyszerre állítják azt, hogy a globalizáció egy homogenizálódási folyamat, illetve azt, hogy a globalizáció növeli a sokszínűséget. Tehát *a globalizáció egy olyan homogenizálódási folyamat, amely növeli a sokszínűséget*. Ez a kijelentés nemcsak tényszerűen, hanem formálisan is inkonzisztens, tehát hamis. A homogenizálódás *a priori* azt jelenti, hogy csökken a diverzitás. Vegyük például a Nyugat-Európa nagyvárosait sújtó tömeges bevándorlást. Ez természetesen nem növeli, hanem csökkenti a világ nagyvárosainak a sokszínűségét, hiszen felszámolja ezeknek a tereknek a speciálisan európai jellegét.

(2) A fenntartható fejlődés lokalista értelmezése szerint a fenntarthatóságnak – a konkrét lokális viszonyokhoz alkalmazkodva – különböző formái és gyakorlatai lehetnek, amelyeket helyi, maximum állami szinten lehet és kell megvalósítani. A fenntarthatóság lokalista értelmezése az egyes ember morális feladatává elsősorban azt teszi, hogy a saját politikai közönségének a fenntartható fejlődésére törekedjen. Ez az értelmezés természetesen nem tekinthet el a globális folyamatoktól, hanem azok ismeretében cselekszik. „Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan!” E felfogás szerint az emberiség csak úgy válhat fenntarthatóvá, ha minden egyes lokalitás fenntarthatóvá válik. Ennek megvalósulásra a demokratikus alapokon álló nemzetállamokban sokkal nagyobb esély van, mint a demokratikus deficittel küzdő globális birodalmakban. Az Európai Uniót már most is jellemzi a demokratikus deficit problémája, ennek mértéke pedig a politikai globalizmus eredményeképpen egyre nagyobb lesz.

A fenntarthatóság lokalista értelmezésének több előnye is van. Egyrészt csak ez teszi lehetővé azokat a sokszínű, lokalitásonként eltérő, fenntartható gyakorlatokat, amelyek messzemenően figyelembe veszik a helyi közösségek kulturális, környezeti és demográfiai sajátosságait. Másrészt mindig a lokalitás rendelkezik a legpontosabb tudással saját magáról és így csak ennek van esélye arra, hogy megtalálja a fenntarthatóságát biztosító legjobb helyi gyakorlatot.

¹¹ Vö. Mohamed El-Kamel Bakari: *Globalisation and Sustainable Development: False Twins?* New Global Studies VII(2013) 3. sz.

A lokalitás szerepét több munkájában is hangsúlyozza Lányi, aki egyik művében így fogalmaz: „Az ökológiai politika »röghöz kötött« – személyes jelenléthez, helyismerethez.”¹²

Alkalmazzuk a fenti megfontolásokat arra az aktuális kérdésre, hogy az Európai Uniónak a fenntartható állapotot a politikai globalizálódás vagy a lokalizálódás útján kellene-e megvalósítania. A fenntartható fejlődés globalista értelmezői az Európai Unió politikai globalizálódását – vagyis az Egyesült Európai Államok kialakulását – szorgalmazzák a vezető európai országok irányítása mellett. Ez az út azonban a már említett problémákat (az egységes fenntarthatósági modell bürokratikus kikényszerítése, a kisebb európai országok gyarmatosítása, a demokratikus deficit növekedése stb.) hozza magával. Ráadásul ebben az esetben az Európai Unió megmaradna a jelenlegi, fenntarthatatlan állapotában, a problémákat pedig más régiók és országok erőforrásainak a bevonásával kompenzálná. Erre jó példa, hogy az Európai Unió magállamai a demográfiai hanyatlásukat a környező országok népességének elszívásával ellensúlyozzák.

Európában a fenntarthatóság szempontjából is óriási különbségek vannak az egyes nemzetek és régiók között. Az adott közösség kulturális hagyományaihoz és a környezeti feltételeihez igazodó legjobb fenntarthatósági gyakorlatokat csak lokális szinten (helyi, regionális, állami) lehet kidolgozni. A környezeti gondolkodás mindig is hangsúlyozta a lokalitást és a regionalitást, amit a fenntarthatóság esetében is érvényesíteni kell. Az Európai Unió csak úgy válhat kizsákmányolás- és gyarmatosításmentes módon fenntarthatóvá, ha minden egyes régiója és nemzete fenntarthatóvá válik. Ehhez pedig az szükséges, hogy minden egyes nemzet rendelkezzen a saját fenntarthatóságának a megteremtéséhez szükséges szabadsággal.

4. Demográfiai különbségek

Az emberiség jelenlegi demográfiai helyzetét két fontos paradoxon is jellemzi. Egyrészt egyszerre nő az emberiség lélekszáma és csökken a termékenységi arányszáma. A látszólagos ellentmondás oka elsődlegesen az, hogy a termékenységi arányszám nem a jelen, hanem a jövő népességszámával korrelál. A világ népessége elsődlegesen azért növekszik, mert korábban nagyon magas volt a termékenységi arányszám. Az éves növekedés mértéke azonban gyorsan lassul, párhuzamosan a termékenységi arányszám csökkenésével. Vannak olyan számítások, amelyek szerint az emberi faj népességének a növekedése csak 2050-ig fog tartani.¹³

A másik fontos sajátossága a jelenlegi demográfiai helyzetnek, hogy az összesített termékenységi átlagszám jelentős regionális különbségeket takar. A kontinensekre és a nagyobb földrajzi egységekre jellemző termékenységi arányszám csökkenő sorrendben a következő: Afrika 4,6; Nyugat-Ázsia 2,8; Amerika 2,0; Kelet Ázsia 1,8; Európa 1,6 és Dél-Európa 1,4 gyerek/nő (PRB 2017).¹⁴

¹² Lányi András: *Az ökopolitika és hagyomány*. Ökotáj XXXI–XXXII(2003). 93–100.

¹³ Lásd Plataforma SINC: *A model predicts that the world's populations will stop growing in 2050*. Science Daily 2013 április 4. <www.sciencedaily.com/releases/2013/04/130404072923.htm>.

¹⁴ Lásd Population Reference Bureau: *2017 World Population Data Sheet*. <http://www.prb.org/Publications/Datasheets/2017/2017-world-population-data-sheet.aspx>

A fenti adatok is jól mutatják, hogy félrevezető, ha csak a világlátlagra koncentrálnak, hiszen az csak egy statisztikai paraméter.¹⁵

Demográfiai szempontból Afrika és Európa jelenti a két végletet. Steve Sillers a világ legfontosabb grafikonjának minősítette az Afrika és Európa lélekszámának a változását bemutató ábrát.¹⁶ A múlt század közepén Európa lakossága (500 millió) durván kétszer akkora volt, mint Afrika lakossága. A két kontinens népessége 1995-ben vált egyenlővé, úgy hétszázmilliós népesség mellett. Az afrikai népességrobbanás azóta töretlenül folytatódik, és 2016-ban elérte az 1,2 milliárdot. Az előrejelzés a 21. század végére több mint négy milliárdos afrikai népességgel számol. A fekete kontinens népessége jelenleg több mint két százalékkal növekszik, így az éves növekedés majdnem harmincmillió, azaz három év alatt kilencvenmillió fő. 2010 és 2035 között Afrikában 450 millióan lépnek be a munkaerőpiacra, miközben lehetetlen ennyi új állást teremteni. Ezzel párhuzamosan ebben a régióban gyorsan csökken az egy főre jutó bruttó nemzeti jövedelem (GNI).

Az Európai Unió népessége 1990 és 2017 között 9%-kal nőtt, ezen belül azonban jelentős eltérések vannak. Éles választóvonal húzható az EU régi és új tagországai között. Az EU-15 országokban a népesség átlagosan 12%-kal nőtt, míg az EU-13-ban átlagosan 7%-kal csökkent a népesség. A német nyelvterület országokban mért 7%-os népességnövekedés döntően a bevándorlás miatt következett be.¹⁷

Ha egyénileg vizsgáljuk az egyes országokat, a következő adatokat olvashatjuk. A legnagyobb mértékű népességnövekedést az elmúlt 27 évben Luxemburgban mérték (56%), de szintén jelentős népességnövekedés volt még Írországon (36%), Norvégiában (24%) és Spanyolországban (20%). A legnagyobb mértékű népességcsökkenés Lettországon volt (–27%), továbbá Romániában (–15%) és Magyarországon is jelentős volt a csökkenés (–6%). Itt érdemes kitérni a gyermektelen emberek magas és növekvő számára. Az EU-28-ban az 1976-ban született gyermektelen nők aránya statisztikai átlagban 19%. Ennél magasabb értéket találunk Spanyolországban (25%), Görögországban (24%) és Németországban (21%), illetve ennél lényegesen alacsonyabb értéket látunk Csehországban (12%), Svédországban (13%) és Franciaországban (15%). Az átlagos értékhez közeli értéket mutat Magyarország (18%) és Románia (16%).

Az Európai Unióban a születési és a halálozási adatok különbsége, vagyis az ún. természetes szaporodás átlaga 0 ezrelék (2016), de itt is jelentős a szórás. A legmagasabb érték Írországot jellemzi (7 ezrelék) és Franciaországban, valamint Svédországban szintén magas (3 ezrelék). Ezzel szemben a természetes fogyás Litvániában a legnagyobb (–4 ezrelék), magas értéket mutat még Magyarország és Románia (–3 ezrelék).

Az EU-28 esetében a nettó bevándorlás mértéke 2 ezrelék (2016). A legmagasabb a bevándorlási arány Máltán (20%), de magas érték jellemzi még Svédországot (12%), Ausztriát (8%) és Németországot (6%) is. A kivándorlási arány Litvániában a legmagasabb (–10%), de

¹⁵ Vö. A. Sauvy: „*Le faux problème*” de la population mondiale. Population vol. 4, no. 3. pp. 447–462. [English translation: Alfred Sauvy on the World Population Problem: A View in 1949. Population and Development Review 16(1990), no. 4. 759–774.]

¹⁶ Vö. Steve Sillers: *The World's Most Important Graph*. 2015. <http://www.unz.com/isteve/the-worlds-most-important-graph/>

¹⁷ Lásd Vienna Institute of Demography (VID) and International Institute for Applied Systems Analysis (IIASA): *2018. European Demographic Datasheet 2018*. Bécs 2018. www.populationeurope.org

magas kivándorlás jellemzi Romániát (-7%) és Horvátországot (-5%) is. Magyarországon a kivándorlás mértéke -1%.¹⁸

Magyarországon évente 35-40 ezer fővel csökkent a népesség. Eredményes beavatkozás hiányában a lakosság száma 2060-ra 7,9 millióra, 2100-ra pedig 4,5 millióra apad, zömmel idős emberekre. Mindez együtt jár a kreativitás, a termelékenység, a versenyképesség és a gazdasági növekedés csökkenésével, továbbá a munkaerőhiány, az eltartottak és az adók növekedésével, azaz a társadalom lassú agóniájával.

A fenntarthatóság szempontjából az a kívánatos, ha egy politikai közösség lélekszáma viszonylag állandó, és a közösség környezetterhelése nem haladja meg a terület ökológiai eltartóképességét, tehát a fenntarthatóságnak van egy demográfiai és egy környezeti feltétele. A továbbiakban korlátozzuk a figyelmünket a viszonylag állandó népességszámra, amelynek az az előfeltétele, hogy a közösségben a termékenységi arányszám tartósan kettő körül legyen.

5. Globális válasz: sokkal több bevándorló

Ahogy a fenntartható fejlődés általában, úgy specifikusan az európai népesség fenntarthatósága is kétféle úton biztosítható: globálisan vagy lokálisan. A globális választ a folyamatos és tömeges bevándorlás, míg a lokális választ a termékenységi arányszám kettős értékre emelése biztosítja. A demográfiai tétel problémájára csak ez a két válasz adható: sokkal több bevándorló vagy sokkal több gyerek, tertium non datur. A poszthumanisták szerint a távoli jövőben majd lehetségesé válhat egy harmadik opció is, az élettartam jelentős mértékű meghosszabbítása, jelenleg azonban ez az alternatíva még nem létezik.

Az Európát sújtó demográfiai tételre tehát az egyik válasz a tömeges bevándoroltatás. Természetesen a gazdag országok mindig bevándorlási célországok voltak a szegény országokban élők számára. Erre a migrációs nyomásra a gazdag országok többsége, például az USA, Ausztrália, Új-Zéland szigorú bevándorláspolitikával válaszol. Ezzel szemben Európa gazdag országai – nem kis részben demográfiai okok miatt – megengedőbb bevándorláspolitikát folytattak az utóbbi évtizedekben, sőt a 2015-ben kibontakozó Európai migrációs válság ideje alatt Németország megnyitotta a határait, és a Willkommenskultur politika jegyében mindenkit befogadott.

Merkel és az Európai Bizottság nyilvánvalóan úgy számolt, hogy a beáramló muszlim fiatalok sokasága csökkenti a munkaerőhiányt, javítja az aktív dolgozók arányát, és megállítja az Európai Unió elöregedését. Ezért nemcsak humanitárius tettek, hanem demográfiai és gazdasági szempontból is hasznos cselekedetnek tűnt a sírek és általában az arabok meghívása Németországba és az Európai Unióba. Ezek a vezetők feltehetően azzal számoltak, hogy a magországok számára felesleges bevándorlókat az Európai Unió periferikus országai között szét tudják osztani. Ez az elképzelés azonban nem működött, mert a migránsok nem hajlandók a szegényebb országokba költözni, ráadásul ezek az országok sem hajlandók befogadni őket.

Úgy tűnik, hogy a német, illetve az európai vezetők nem számoltak a ténnyel sem, hogy az emberek nemcsak számossággal, hanem kulturális meghatározottsággal is rendelkeznek.

¹⁸ Uo.

A nyitott határoknak és a tömeges bevándoroltatásnak a problémái ma már könnyen azonosíthatók. Egyrészt a bevándorlókkal együtt nagy számban érkeznek bűnözők és terroristák, másrészt a beérkező muszlim fiatalok többsége nem akar vagy nem tud elhelyezkedni, vagyis nem az eltartók, hanem az eltartottak arányát növelik, azaz a bevándorlás nem javítja, hanem tovább rontja az eltartási rátát. Harmadrészt ez a politika egyre nagyobb valószínűséggel vezet a kultúrák huntingtoni értelemben vett összezapásához.

Az idegen bevándorlók és az őshonos bennszülöttek közötti együttműködés nehézségét legtisztábban a közös nyelv hiánya mutatja. Mivel a muszlim bevándorlók más nyelven beszélnek, mint az őshonos európaiak, ezért a feleknek még az együttműködés lehetősége sem áll rendelkezésre. A helyzetet tovább nehezíti, hogy az együttélést nemcsak a nyelvi nehézségek akadályozzák, hiszen a nyelvi különbségek elvileg kezelhetők, ha az etnikumok lényegében hasonló kulturális kódokat követnek, ahogy azt Svájc, Kanada vagy éppen Luxemburg példája is mutatja. A nyelvi különbségeknél sokkal súlyosabb problémát jelent a kulturális szabályok, kódok és értékek különbözősége. Egy új nyelv megtanulása nem követeli meg a régi nyelv törlését, viszont az európai kultúra alapvető (fundamentális jellegű) kódjait és értékeit csak akkor tudja követni a bevándorló, ha feladja a saját normáit és értékeit. A kulturális különbségek (pl. öltözködés, táplálkozás, udvarlás) lehetnek másodlagos jelentőségűek, vagyis olyanok, amelyek megnehezítik, de elvileg nem teszik lehetetlenné a felek között az együttműködést, a kultúra magját azonban olyan alapvető normák, kódok és értékek jelentik, amelyek feltétlen érvényességűek. Ide tartoznak például az ígérethez, az erőszakhoz, a munkához, a másik nemhez, az államhoz, az adófizetéshez való viszony, valamint az, hogy a felek milyen jogrendszer tekintenek legitimnek. Ahogyan nem képzelhető el az, hogy a közlekedés fundamentális szabályai különbözzenek, ugyanúgy nem képzelhető el az sem, hogy míg az őshonos lakosság a nemek egyenlőségét és a monogám házasságot, addig az idegenek a nők alacsonyabbrendűségét és a poligámiát tekintsek normának. Az sem lehetséges, hogy egy politikai közösségen belül az őshonos európaiak a vitás ügyeiket a polgári törvénykönyv, míg a bevándorlók egy másik jogrendszer, például a saria segítségével oldják meg.

A bevándorlási válság eredményeképp az Európai Unióban megszűnt a fundamentális jellegű kulturális kódoknak és szabályoknak az egysége. Erre a kulturális válságra logikailag csak a következő válaszok adhatók: vagy a muszlimok alkalmazkodnak az európai normákhoz, vagy az őshonos európaiak idomulnak a muszlim értékekhez; ennek egyik lehetséges módja pedig a polgárháború, ahol a felek erőszakosan próbálják meg érvényesíteni a saját kulturális kódjaikat. További lehetőséget jelent a szegregáció, vagyis a politikai egység felbomlása. Elvileg az sem zárható ki, hogy a szemben álló felek egy új, egy harmadik kultúrát és identitást alakítanak ki.

Az európai migrációs válság az integráció szempontjából a lehető legrosszabb szcenárió szerint zajlik, ugyanis a bevándorlók egyetlen kultúrkörből származnak. Ezért a befogadó országokban élő muszlim bevándorlók nagy tömegei nem kényszerülnek rá arra, hogy integrálódjanak, hiszen továbbra is tudják használni az anyanyelvüket, és gyakorolhatják a saját kulturális kódjaikat, szabályaikat, megőrizhetik az identitásukat. Így nemcsak ők, hanem még a gyerekeik sem fognak integrálódni. Közismert, hogy a muszlim bevándorlók második és harmadik generációja, ha lehet, még ellenségesebb az európai értékekkel szemben, mint maguk a bevándorlók. Ennek a helyzetnek az elsődleges következménye a párhuzamos társadalmak kialakulása, ami törvényszerűen vezet a közös muszlim identitás megerősödéséhez, majd a

muszlim bevándorlók és az őshonos európai lakosság közötti bizalmatlanság növekedéséhez. Végül a két tábor sodródik a tipikus vagy atipikus polgárháború felé.

A fentiekből az is következik, hogy Európa demográfiai problémáit – elöregedés, munkaerőhiány, népességcsökkenés – a tömeges muszlim bevándorlás nem oldja meg, sőt az orvosolandó problémáknál súlyosabb kockázatokat – bűnözés, terrorizmus, szegregáció, polgárháború – hordoz. A demográfiai téltre jobb választ jelent a Visegrádi országok megközelítése, amely elsődlegesen az őshonos lakosság gyermekvállalásának az ösztönzésére épül. Ez persze nem zárja ki a különböző kultúrkörökből származó bevándorlók szelektív befogadását. Itt jegyzem meg, hogy egy sikeres betelepítés esetében a népességcsera Kelet-Európában sokkal gyorsabban bekövetkezne, mint Nyugat-Európában, ugyanis a kivándorlás és a rövidebb élettartam miatt Kelet-Európa demográfiai szempontból sokkal rosszabb helyzetben van, mint Nyugat-Európa.

6. Lokális válasz: sokkal több gyerek

Sokan a demográfiai folyamatok szükségszerűségét és végzettségét hangsúlyozzák. A „Demography is destiny” mondás kétféleképp is értelmezhető: a demográfiai folyamatok meghatározzák vagy sorsszerűen határozzák meg egy közösség jövőjét. Az előbbi értelmezéssel egyetértek, míg az utóbbit vitatom. A népesedési folyamatok nem természeti szükségszerűséggel végbemenő folyamatok, ahogyan, mondjuk, a kontinensek mozgása, amit csak elszenvedhetünk, de semmilyen módon nem befolyásolhatunk. A népesedési folyamatok mögött többnyire tudatos megfontolások állnak. Nehezen szabályozhatóvá az teszi a folyamatot, hogy itt sokmillió egyéni döntés adódik össze, ám mégis tudatos döntések sokaságáról van szó, amit a társadalom, illetve a kormányzat a peremfeltételek módosításával elvileg befolyásolhat.

Ahogyan azt a dialektika is hangsúlyozza, a népesség lélekszámában és összetételében bekövetkező mennyiségi változások egy bizonyos mérték felett minőségi változásba, fejlődésbe vagy romlásba csapnak át. Erre jó példa az Európában zajló demográfiai tél, amely kezdetben csak mennyiségi változást okozott, de mára már a populáció kollektív, elsődlegesen életkori összetételének az átalakulását eredményezte.

Egy közösség a népesedési folyamatok megítélésével kapcsolatban két súlyos hibát követhet el: nem veszi komolyan, vagyis negligálja azt, vagy pedig fatalista módon viszonyul hozzá. A gyakorlati végeredmény mindkét esetben ugyanaz: a szükséges intézkedések elmulasztása. Például Magyarországon kezdetben szinte mindenki komolytalannak minősítette Fekete (Agyalá)Gyula és más szerzők aggodalmait. Napjainkra már inkább az a fatalista álláspont került előtérbe, hogy a születési számokat nem lehet növelni, mivel az embereket semmilyen módon sem lehet rávenni arra, hogy több gyereket vállaljanak. Mindkét álláspont hibás.

Egyrészt az alacsony születési szám nem egy parciális jelentőségű, „népies” téma, hanem az ország jövője szempontjából a legfontosabb közügy. A demográfiai folyamatok természetesen pártsemlegesek. Ha nem tudjuk megállítani a népességfogyást, akkor az eltartók és az eltartottak aránya végzetesen eltolódik, ami a nagy ellátórendszereket (nyugdíj, egészségügy, oktatás) is maga alá temeti. Az eltartandók arányának a növekedése, az emelkedő adók és a

romló életfeltételek pedig még a kivándorlást is felerősítik, és ezek a kedvezőtlen demográfiai folyamatok mindenkit negatívan érintenek.

Másrészt a születési számok befolyásolása nehéz, de nem lehetetlen feladat, amit Oroszország példája is igazol. Az ország demográfiai helyzetét sokáig az „orosz kereszt” fogalmával jellemezték, mivel a 1980–2000 között gyorsan csökkenő születési szám és a drámai mértékben megemelkedett halálozási szám összefüggéseit ábrázoló grafikonok egy kereszt alakját mutatták. Ebben az időszakban a termékenységi arányszám az 1988-as 2,12 gyerek/nő értékről 1997-re 1,22-re csökkent. A problémát érzékelve az orosz kormány különböző pronatalista intézkedéseket vezetett be, amelyeknek köszönhetően 2015-re a termékenységi arányszám 1,75 gyerek/nő értékre emelkedett. Az intézkedések hatására a lakosságszám már 2009-től növekedésnek indult, sőt, 2013 és 2015 között már a népesség természetes – migráció nélküli – növekedése is megjelent. A magyar példa is azt mutatja, hogy a termékenységi arányszámok növelhetők: 2010-ben a termékenységi arányszám 1,2 volt, de azóta folyamatosan emelkedik és most 1,5 gyerek/nő.

Egy populációban a termékenységi arány logikailag kétféleképp növelhető. Minden termékeny korú ember eggyel több gyereket vállal, vagy néhányan nagyon sok gyerekekkel vállalnak többet. Az ideális megoldás az lenne, ha minden termékeny kelet-európai ember vállalna még egy gyereket. Törekedni kell annak az összefüggésnek a tudatosítására, hogy az ember halandó, ezért a fennmaradás érdekében mindenkinek fel kell nevelnie két-három gyereket. Ahogy az ember alapvető létfeladatai közé tartozik, hogy dolgozik, és részt vesz a javak újratermelésében, úgy az is minden embernek – nemcsak a nőknek, hanem a férfiaknak is – alapvető feladata, hogy két-három gyereket felneveljen. Ezt a kötelességet elsősorban az élet, jelesül az élet mulandó mivolta alapozza meg. Egy ilyen felismeréshez azonban hosszú idő kell, hiszen a jelenleg uralkodó narratíva szerint az embernek nincs ilyen kötelessége.

Rövid távon a 2,1-es termékenységi átlag csak a másik úton biztosítható, nevezetesen, ha kevesen vállalnak sok gyereket. Mivel a kelet-európai társadalmakban még mindig vannak olyan fiatalok, akik sok gyereket szeretnének, ezért a társadalomnak intézményes formában támogatni kellene őket ebben a törekvésükben. Ha ezek a fiatalok sok (5+) gyereket szülnének és nevelnének, akkor ez statisztikai átlagban biztosítaná az ideális termékenységi rátát.

A kelet-európai kormányok, sőt a szakértők többsége is még mindig abban a hitben él, hogy a népesség egyszerű reprodukcióját biztosító 2,1 gyerek/nő termékenységi arányszám a háromgyerekes nők, illetve emberek arányszámának a növelésével érhető el. Sajnos ez a hit gyakorlatilag téves, mivel nagyon magas a gyermektelen nők aránya. A már idézett felmérés szerint Magyarországon az 1976-ban született nők 18%-a gyermektelen.¹⁹ Egy közelmúltban publikált hazai kutatás ennél sokkal rosszabb képet mutat. A kutatás szerint a 35-44 éves korosztályban a gyermektelenek aránya 41%, továbbá ennek a kohorsznak az egynegyede szeretne még gyereket vállalni.²⁰ Mindez azt jelenti, hogy a gyermektelenek arányszáma várhatóan 30% körül lesz ebben a korosztályban. Mindkét kutatást figyelembe véve, optimista módon vegyük a gyermektelenek arányát 20%-nak. Ráadásul az egygyermekesek aránya 35%, ami szintén megdöbbentően magas.

¹⁹ Lásd Vienna Institute of Demography.

²⁰ Lásd KDNP (2017): KDNP demográfiai felmérése. KDNP.hu 2017 október 19. <https://kdnpp.hu/kdnpp-segiteni-szeretne-gyermekvallalas-megkonnyiteseben>

Az átlagszámítás segítségével könnyen kimutatható, hogy ilyen feltételek mellett a 2-es termékenységi arányszám a háromgyerekes családmodellel már nem érhető el, ugyanis egy gyermektelen nőt csak két háromgyerekes nő tud kompenzálni. Azaz 20%-nyi gyermektelen nő mellé 40%-nyi háromgyerekes nő kell, hogy kijöjjön a kettes termékenységi átlag. Ha figyelembe vesszük az egygyerekesek magas arányszámát is, akkor a kettes termékenységi arányszámhoz a nők 75%-nak kellene három gyermeket vállalnia, ami gyakorlatilag lehetetlen.

Ezzel szemben egy hatgyerekes nő már két gyermektelen nő esetében is biztosítja a 2-es termékenységi arányszámot. Tegyük fel, hogy az egygyermekeseket a háromgyerekesek kompenzálják. Ebben az esetben az ideálisnak tekinthető 2-es termékenységi arányszám már úgy is biztosítható, ha a nők 10%-a 6 gyermeket vállal.

Felmerül a kérdés, hogy hogyan lehet ösztönözni a nőket, illetve a férfiakat arra, hogy öt vagy annál több gyermeket vállaljanak? Az első és legfontosabb lépés az, hogy a közvéleményben tudatosítsuk, hogy a kelet-európai demográfiai tél rövid távon az 5+ gyerekes családok nélkül nem oldható meg. Emellett persze arra is szükség van, hogy a társadalom intézményes formában segítse a nagyon sok gyermeket vállaló párokat. Ennek megfelelő módja lenne a főállású szülőség intézményének a bevezetése.²¹

Sustainability and Population: Globalism or Localisms

Keywords: ecologic footprint, demography, immigration, fertility rate, Eastern Europe

Today, sustainable development is very closely linked to neoliberal globalism that threatens with giving big capital excessive amounts of power. Moreover, globalization leads to the homogenization of mankind, that is, to the disappearance of languages, cultures and lifestyles, therefore it must be avoided. The only way to preserve the diversity of mankind is through achieving sustainability at local levels. Sustainability has demographical aspects as well – the overpopulation that characterizes Africa is just as unsustainable as the depopulation that is typical for Europe. For European nations, there are two ways to ensure stability in terms of population size: the global way (letting in more immigrants) and the local way (higher birth rates). The global solution is once more wrong – immigrants coming in large masses cannot be integrated. The ideal solution would be for everyone to bear 2-3 children, but the process would require a complete transformation of the general social attitude. The process would take place much faster and it would be easier if 10-15% of the couples, respectively of the women in childbearing age would undertake the task of giving birth and raising at least 5 children and the necessary framework could be the implementation of a new institution, that of full-time parenthood as a form of employment.

²¹ Vö. Tóth I. János: *A New Pro-Natalist Tool: Parenthood as a Form of Public Employment. = Ethics of Emerging Biotechnologies*. Eds. M. Sinaci & S. L. Sorgner. Trivent Publishing, Bp. 2018. pp. 164–178.